

ڈاکٹر ناہید شاہد دیاں چو نویاں علامتاں دا عمرانی ویروا

(Social Evaluation of Dr. Naheed Shahid's Selected Symbols)

Abstract:

Dr. Naheed Shahid was a well known poet, writer, critics and scholar of Punjabi language. He was a famous radio broadcaster in early eighties. He is considered a unique poet because of his symbolic poetry which was mainly inspired by great sufi poets of Punjabi language. He was socially active person and due to that his poetry interprets many social issues. Through his poetry, he lives in current times and serves Punjabi language whole heartedly. He uses 'patan', 'tara', 'jhakkar', 'thall', 'rukh', 'sooraj', 'diva', 'heer' as symbols of hope, courage, bravery and highlights different problems that one faces during life time. In this article, these poetic symbols have been evaluated in the light of sociology.

Keywords:

Naheed Shahid, Punjabi Poetry, Punjabi Literature, Classical Poetry, Symbolism, Symbolic Poetry, Social Evaluation of Verse.

ڈاکٹر ناہید شاہد ملک دی وڈی علمی ادبی شخصیت نیں اوہناں دی سوچ تے فکر اجوکے دور دی سوچ تے فکر اے۔ اوہ تخلیقاں نوں سدھے سادے پر نونیکلے روپ وچ ویکھدے نیں۔ اوہ علامتاں راہیں اجیہاں گلاں کر جاندے نیں، جیہڑیاں اوہناں دے دل وچ کدھرے لکیاں ہوئیاں سن، پر علامتاں دا سہارا لیندیاں اوہناں نے سبجے ڈھنگ نال

عواموں نے آج دے درپیش مسئلیاں توں نہ صرف جانو کر ایساے سگوں اوہناں داخل وی دسدے نیں۔ اوہناں دیاں علامتاں پڑھ کے پتہ لگداے پئی اوہناں دی گنتی اجیہے شاعراں وچ ہوندی اے جیہڑے علامت نگاری نال جانے تے منے جاندے نیں۔ آپ دا مقام اوہناں وچ نمایاں اے۔ اوہ رُکھ دی علامت ورتدے نیں تے حیاتی دے وکھو وکھ شعبیاں وچ اوہدا مقام تے معنی واضح ہو جاندے نیں ایسے طرح تارے، سورج ایہناں نوں وی اجیہے نویکلے ڈھنگ نال ورتیاے پئی اوہ اُمید تے آس بھریاں سدھراں لے کے ٹٹماندے نظریں آوندے نیں۔ اوہناں دی پکڑ علامت نگاری دے حوالے نال بڑی پکی اے۔ ایس پاروں اوہناں نوں علامت تے علامت نگاری دے کھیت وچ اک خاص مقام حاصل اے۔ ڈاکٹر ناہید شاہد ہوراں دا جھکا علامت ول پی ایچ۔ ڈی دے دور توں ای سی ایہدی جھلک اوہناں دی شاعری عام لوکاں اُتے وی نمایاں اے اوہ لوکاں دے احساس تے خیال دی ترجمانی کردے نیں۔ اوہناں دے نیڑے علامت راہیں اپنے خیالاں دا اظہار کرنا بڑا ای سوکھا عمل اے جد کہ اوہناں ایس نوں سوکھا بنایا ہویا اے۔ اکھراں نوں علامتاں دا جامہ پوکھ پڑھہاراں اگے رکھ دیندے نیں اوہ اپنے ذہن موجب اوہناں دے معنی کڈھداے۔ ایہناں دیاں علامتاں وچ سماجی پکھ اگھڑواں اے۔ اوہ خاموش طبع ہون پاروں حساس دل رکھدے سن ایس لئی لوکاں واسطے اوہناں دیاں غزلاں تے نظماں وچ اوہو درد تے احساس وکھالی دیندا اے۔ جدوں اوہ ماٹے نی دی علامت ورتدے نیں تے آج دے سماج دی عکاسی تے ایہدے وچ وسن والے لوکاں دی سختی، نفسا نفسی، خوف، بال دے مونہوں کڈھاندے نیں، پر اخیر اتے اُمید وی ظاہر کردے نیں ایسے طرح صوفیانہ رنگ اپناندیاں جندوہٹی، چولا، بھنجھور، جھوک، چاک، داچ دیاں علامتاں ورتدے نیں۔ ایہہ علامتاں قدیم شاعری دیاں میراث نیں ایہناں وچ گوڑھی ریت دے جھلکارے نیں۔ ایہہ علامتاں اوہناں دے کلاسیک ادب نال گوڑھے سمبندھ نوں ظاہر کردا اے۔ ایہدے وچ ایہہ نشانی وی ملدی اے پئی اوہناں دیاں جڑاں صوفی بزرگاں دے ادب تے سوچ نال جامل دیاں نیں۔ اوہناں دیاں جدید علامتاں وچ پکھل، تارا، بدل، سورج، پردیس، دریا، جھکڑ شامل نیں۔ ایہناں علامتاں وچ جدیدیت دا عنصر ودھیرا ملدا اے۔ کدے سورج دے سیک پاروں حیاتی دیاں اوکڑاں اگے ہار من جاندے نیں، پرفیر ایہوسیک توں طاقت لے کے اوہ پریشانیاں دا ڈٹ کے مقابلہ کردے وکھالی دیندے نیں۔ ایہہ واردات بڑی سوہنی اے جدوں ڈاکٹر ہوریں اپنیاں علامتاں داروپ وٹا کے آج دے مشینی دور دے انسان دا حوصلہ ودھاندے نیں۔ اوہناں دیاں علامتاں وچ سماجی پکھ توں وکھ اخلاقی پہلو وی ملدا اے۔ اوہ انسانی رویے بارے گل کردیاں جدید دور دی ترجمانی کردے وکھالی دیندے نیں۔ ایس تحقیقی مقالے وچ اوہناں دیاں علامتاں دا عمرانی ویرا واپس کیتا جاوے گا۔

اگ:

اگ انسانی حیاتی نال جڑی اک علامت اے۔ ایہہ کائنات دے ڈھلے عناصر وچوں اک اے۔ انگریزی وچ ایہدے لئی ”Fire“ دالفظ ورتیا جاندا اے۔ ڈھلے طور تے اگ داتصور سورج نال جوڑیا جاندا اے۔ ایہہ اجالے تے چانن دی رمز بن کے آوندی اے۔ ایہدے بارے ”پنجابی کلاسیکی لغت“ وچ انج درج اے:

”اگ: بالن پاروں ملن والی روشنی تے سیک۔“ (جمیل، 1995ء، ص 29)

ایہہ ساڈی حیاتی نال جڑی اہم تے پیچیدہ علامت اے۔ جیہڑی چانن دی شکل وچ دھرتی اتے آئی۔ انج ایہہ روشنی دی کرن تے اجالے دی رمزی اے تے حیاتی دی علامت وی۔ ادب وچ ایہدے توں کم لے کے مشکل تے نازک گلاں سمجھاون داکم لیا گیا اے۔ ایہد ااک کم ساڑکے سواہ کر دینا وی اے۔ انج ایہہ اک حالت دے ختم ہو جانن دی رمز سمجھاوندی اے۔ ایس علامت بارے مجلہ کھوج دے شمارہ نمبر 52 وچ ڈاکٹر ناہید شاہد انج دس پاوندے نیں:

”ادب وچ اگ توں بڑے کم لے کے مشکل تے نازک گلاں سمجھاون داکم لیا اے تے ارج وی ایس علامت توں بڑے کم لین دارواج اے۔ ایہہ جنس تے موت نوں وی ظاہر کردی اے تے قلب دی ماہیت داکم وی جانندی اے۔ ساڈے پنجابی صوفیاں نے بھاء تے ڈھادی رمز نال اگ دی تعبیر سچے تے سچھے ڈھنگ وچ کیتی اے۔“ (عصمت اللہ، 2004ء، ص 133)

ڈاکٹر ناہید شاہد ہوراں داصوفی شاعراں وانگ اگ نوں بھاء آکھنا اوہناں دی صوفی شاعراں نال سانجھ نوں ظاہر کر دیا اے۔ رب سوہنے نال یاری لاناہر کسے دے وس دی گل نہیں۔ عشق حقیقی دی اگ وچ سڑنا معرفت دیاں منزلوں نوں پار کرن دے معنیاں وچ آوند اے۔ ایہہ کم صوفی شاعراں بڑی مہارت نال کر کے دکھایا اے۔ ربی عشق دی بھاء، نوں ”کلام سلطان باہو“ وچ مترجم ڈاکٹر انعام الحق سلطان باہو ہوراں دیاں سی حرفیاں نوں سوہنے تے من موہنے انداز وچ انج پیش کر دے نیں:

اللہ صحی کیتو سے جداں چمکیا عشق اگوہاں ہو
راتیں دیہاں دیوے تاء تھکیرے نت کرے اگوہاں سوہاں ہو
اندر بھاپیں اندر بالن اندر دے وچ دھوہاں ہو
باہو شوہ تداں لدھیو سے جداں عشق کیتو سے سوہاں ہو
(انعام الحق، 2017ء، ص 32)

ایس سی حرفی وچ باہو ہوراں عشق دی آگ وچ سڑ جاوَن دی گل کیتی اے۔ ایہدا بالن وی انسان دے اندروں ای لہندا اے تے ایہدا دھوں وی انسان دے اندر بلدا رہندا اے۔ سلطان باہو آکھدے نیں پئی عشق حقیقی ای اصل منزل تیکر اپڑاندا اے۔ ایہورنگ اپنا ندیاں بلھے شاہ وی اپنے دے کلام وچ آگ دی علامت ورتی اے۔ ”آکھیا بلھے شاہ نے“ وچ محمد آصف خان ربی عشق بارے بلھے شاہ دے شہداں نوں انج بیان کر دے نیں:

بلھیا پی شراب تے کھا کباب ہیٹھ بال ہڈاں دی آگ
چوری کرتے بھن گھر رب دا، اوس ٹھگاں دے ٹھگ نوں ٹھگ
(آصف، 2016ء، ص 497)

ایتھے بلھے شاہ ہوراں نے آگ نوں سب کجھ ساڑ کے سواہ کر دیوں والے دصف دے معنیاں وچ پیش کیتا اے۔ اوہناں موجب شراب کباب ایہہ سب کجھ دنیا دے میلے دیاں گلاں نیں اک دن ایہہ سب سڑ کے سواہ ہو جاوے گا اوڑک کجھ وی باقی نہیں رہوے گا۔ صوفی شاعران وانگ جدید شاعران نے وی آگ دی علامت نوں اپنے کلام وچ ورتیا اے۔ منیر نیازی نوں ڈرتے خوف دی علامت دا شاعر آکھیا جاندا اے۔ اوہناں دے کلام دی خوبی اے پئی اوہ اکھراں راہیں اجیہی تصویر کھچے نیں جیہدے نال سارا منظر پڑھن والے دیاں اکھاں سامنے آجاندا اے۔ اوہناں آگ دی علامت انج ورتی اے:

چڑھیا	چن	اسمان	تے
تکونا	تیر	کمان	تے
بھانبر	بلیا	آگ	دا
ٹھنڈے	برف	مکان	تے

(منیر، 1988ء، ص 119)

ایتھے منیر ہوراں نے سورج دی روشنی نوں آگ نال رلایا اے۔ جدوں دن چڑھدا اے تاں سورج اپنی آب و تاب نال دھرتی نوں تپا دیندا اے۔ ایس عمل توں پہلاں آسمان ٹھنڈی برف وانگ ہوندا اے۔ ایہدا مطلب ایہہ ہو یا پئی چن جدوں آسمان اُتے روشن ہو یا اوہدی روشنائی نال پورا آسمان انج ہو گیا جیویں آگ کسے ٹھنڈے برف مکان اتے پے جاوے۔ بظاہر چن وچ تپش نہیں ہوندی، پر شاعر دے تخیل وچ اوہدی روشنی آگ وانگ محسوس ہو رہی اے۔ پنجابی شاعری وانگ ڈاکٹر ناہید ہوراں اپنے اُردو شعری پراگے ”رہ گزر“ وچ وی آگ دی علامت ورتی اے۔

اُردو زبان وچ ایہدے لئی شبد ”آگ“ ورتیا جاندا اے۔ ایس حوالے نال ڈاکٹر ہوراں دا ایہہ شعر ویکھو:

شہر کو آگ لگی اور الاؤ کے پاس

نوحہ گر کون ہوا جشن منائے کس نے

(ناہید، 1999ء، ص 60)

ایہہ شعر مکمل طور تے سماجی ٹٹ بھج بارے اے۔ اوہناں دا آکھنا اے پئی اج کل لوکاں دا ایہہ حال اے پئی جیکر کوئی مصیبت وچ ہوندا اے تاں لوک اوہدی مدد نہیں کردے سگوں تماشا دیکھدے نیں۔ کجھ اجیہے وی ہوندے نیں جیہڑے خوشی مناوندے نیں۔ ایہہ اک کوڑی حقیقت اے افضل احسن رندھاوا پنجابی ادب دا اک مان یوگ ناں اے اوہناں دیاں نظماں وچ دیس پنجاب دی رہتل جھلکارے ماردی اے ”آزادی مگروں پنجابی نظم“ وچ شامل اوہناں اپنی اک نظم ”اک کڑی“ وچ بڑی خوبصورتی نال ایہہ علامت ورتی اے:

میرا درد ونداؤن آئی سی میرے دکھ ودھا گئی اے

اپنی آگ دے بھانڑ دے وچ مینوں بلنے ڈاہ گئی اے

(زاہد، 2011ء، ص 219)

ایس شعر وچ عشق مجازی والا رنگ اے۔ محبوب دی جدائی پاروں جیہڑی آگ سینے وچ لگی اے اوہدا بیان کرن دا آہر کردے نیں۔ پیار محبت اک اٹل حقیقت اے ایہدے نال ہر بندے دا واہ پیندا اے۔ بے پیار وچ محبوب تے عاشق مل جاو تے پریم کہانی پوری ہو جاندی اے، پر جیکر اوہ وچھڑ جان تاں وچھوڑے دی آگ کدے وی اوہناں داساتھ نہیں چھڈدی۔ کلاسیکی شاعراں وچ بابا فرید ہوراں اپنے شلوکاں وچ آگ نوں ”بھاہ“ آکھ کے دنیا نال رلایا اے۔ ”کلام بابا فرید“ وچ مترجم ڈاکٹر امجد علی بھٹی ہوراں ایس طرح بیانیا:

کجھ نہ بجھے کجھ نہ سُجھے، دنیا گجھی بھاہ

سائیں میرے چنگا کیتا، نہیں تاں ہنہجھی دجھاں ہا

(امجد، 2015ء، ص 26)

بابا فرید کہندے نیں دنیا اک لگی ہوئی آگ وانگ اے جیہڑی بظاہر چمکدار اے ایہہ نہیں دسیا جاسکدا پئی ایہدی حقیقت کیہ اے۔ ایہہ انسانی سوچ توں آگے دیاں گلاں نیں، پر اپنے مرشد نوں یاد کر دیاں کہندے نیں

اوہناں میرے سامنے دنیادی حقیقت کھول کے بیان کر دتی اے نہیں تاں اوہ وی دنیا دار وانگ ایہدی اگ وچ سڑ کے سواہ ہو جانداے۔ حتی گل اے پی جیہڑا بندہ دنیا وچ جی لاوند اے اوہ اخیر بچھتاوند اے۔ کیوں جے اوہ آخرت بھلا دیندا اے تاں دنیادی اگ اوہدا نصیب بن جاندا اے۔ ایہہ علامت کئی معنیاں وچ قدیم دور توں ای ورتی جاندا رہی اے۔ شاعر اں اپنے دور تے سماجی پکھاں مطابق ایہنوں اپنیاں تخلیقات دا حصہ بنایا اے۔ جیہدے نال ایہدی اہمیت ہو روئی واضح ہو جاندا اے۔ ناہید شاہد ہو راں وی اپنی غزل وچ اگ دی علامت ورتی اے۔ انسان دا اپنے آپ وچ سڑنا اوہناں دی ایس علامت دا مطلب اے۔ لکھدے نیں:

میں اپنی اگ وچ آپے لوسیا واں
میں ہتھیں ویریاں نوں پالیا اے
(ناہید، 1993ء، ص 70)

ایجھے ناہید شاہد ہو راں ساڈے اجو کے سماج دی تصویر کھچ دتی اے۔ کہندے نیں انسان نے اپنے ہتھیں سب کجھ ساڈے سواہ کر دتا اے۔ کیوں جے اوہ آپ ای اپنے ویریاں نوں سجن سمجھ کے یاری نبھاوند ا رہیا، پر اخیر اوہ یاریلی منافق نکلے تے ہن اوہ اپنے نقصان دا ذمہ وار کسے ہو رنوں نہیں ٹھہر اسکدا تے بچھتاوے دی اگ وچ اکلا سڑ داپیا اے۔ سماجی پریشانیاں توں تنگ آیا بندہ حالات اگے ہار من لیندا اے، قصور وار وی اوہ اپنے آپ نوں ای ٹھہر اندا اے۔ ناہید شاہد ہو ریں وی ایسے کیفیت نال دوچار نظر آوندے نیں۔ مکدی گل ایہہ وے پی جدید تے قدیم دونوں عہد دی تربہانی اگ دی علامت راہیں سامنے آوندی اے۔ ہر دور وچ سماج داروپ وکھرا نظر آوند اے شاعر وی ایس سماج دا حصہ ہون و جہوں اپنیاں لکھتاں راہیں ایہدا سہمبندھ ظاہر کردے نیں۔

پتن:

پتن پنجابی دالفظ اے۔ ایہدے توں مراد اوہ تھاں اے جیہڑی دریا دے نیڑے ہووے جتھے بیڑی پیندی اے۔ پتن دے لغوی معنی ”وڈی پنجابی لغت“ وچ انج درج نیں:

”پتن: (مذکر) ۱۔ دریا دی اوہ تھاں جتھے بیڑی پیندی اے یاں جتھوں گھٹ پانی ہوون کارن لا نگھا ہووے۔ ۲۔ دریائی لا نگھے دے کول دی وستی۔ ۳۔ کنار ڈاگن نال بن گئی ہوئی ڈھال جتھوں جانوراں واسطے پانی پینا اسان ہو گیا ہووے، گھاٹ، پنگھٹ۔ ۴۔ شہر، قصبہ، آبادی۔“

(اقبال، 2002ء، ص 534)

پنجابی شاعری وچ پتن نوں خاص مقام حاصل اے کیوں جے ایہتھے آکے زانیاں اپنے کم کاروی کردیاں
نیں تے اک دو جے نال دل دا حال وی پھولدیاں نیں۔ ایہتھے جنوری آکے پانی پیندے نیں تے اپنی پیاس بھجاندے
نیں ایس لئی ایہدی اہمیت ہوروی ودھ جاندی اے۔ ناہید شاہد ہوراں دی پتن نال محبت ایہتھوں وی ظاہر ہوندی اے
پئی اوہناں اپنے شعری مجموعے دا ناں ای ”پتن“ رکھیا۔ ایہدے بارے ودھیرے کلاسیکی شاعراں نے شعر لکھے۔
جیویں وارث شاہ، شاہ حسین، میاں محمد بخش ہوراں پتن نوں اوکھت دی علامت بنا کے پیش کیتا اے۔ شاہ حسین
ہوراں نے ایہنوں اپنی کافی وچ انج ورتیا اے:

میں بھی جھوک رانجھن دی جانا، نال میرے کوئی چلے
پیریں پوندی، منتاں کردی، جانا تاں پیا اکلے
نیں بھی ڈوگھی تلا پرانا، شینہاں تاں پتن ملے
جے کوئی خبر متراں دی لیاوے، ہتھ دے دینی آں چھلے
(آصف، 1989ء، ص 68)

پتن دریا دا اجیہا کنڈا ہوند اے جتھوں کشتی نوں دریا وچ پایا جاند اے۔ گھٹ پانی ہون پاروں ایہہ جنوراں
تے انساناں دا لانگھا بن جاند اے۔ کلاسیکی شاعراں نے پتن دی علامت نوں اوکڑ بنا کے پیش کیتا اے۔ شاہ حسین
آکھدے نیں پتن نوں خونخوار شیراں نے مل لیا اے۔ ایس لئی اوہنوں پار کرنا اوکھا ہو گیا اے۔ کشتی وی پرانی اے
تے اک توں بعد اک اوکڑ میرا راہ ڈک کے کھلوتی اے ایس صورت حال وچ جے کوئی میرے محبوب دی خبر لیا دیوے
تاں اوہنوں ہتھ دے چھلے پھڑا دیواں گی۔ عبدالعزیز اپنی مرتبہ کتاب ”قصہ ہیر وارث شاہ“ وچ وارث شاہ ولوں
ورتی ”پتن“ دی علامت نوں ایہناں شہداں وچ بیان کردے نیں:

گانویں سد فراق دے نال رووے اتے و نچھلی سب و جا بیٹھا
جو کوئی آدمی تریمتاں مرد بیسن پتن چھڈ سب اوستے جا بیٹھا
(عبدالعزیز، 1995ء، ص 13)

ایس شعر وچ ملاح تے رانجھے دا مکالمہ اے۔ رانجھا اپنی و نچھلی وچوں درد بھرے گیت کڈھدا اے تے ملاح

دی منت کر دا اے پئی اوہ اوہنوں کرائے دے بغیر بیڑی وچ بہا کے دو بے کٹھھے اپڑا دیوے، پر جدوں لڈن ملان اوہدی گل نہیں مندا تاں رانجھاما یوس ہو کے دریا دے کٹھے تے جا بہندا اے نالے و کجھلی و جا ون لگ جاندا اے۔ سلطان محمود آشفقہ داناں تحریک پاکستان ویلے دے شاعر اں وچ نمایاں اے۔ اوہناں دے کئی مجموعے چھپ چکے نیں۔ اوہناں دے پرانے ”آشفقہ دیاں نظماں“ وچ شامل نظم ”اک چرواہا“ وچ اوہ پتن دی علامت بڑے سوتے ڈھنگ نال پیش کر دیاں لکھدے نیں:

نبلی جھیل دا باسی پانی اونگھاں لے لے تے
اچیاں چیلان ہو کے بھر بھر پتن رو رو تھکے
(سلطان، 1999ء، ص 70)

آشفقہ ہوراں دا آکھنا اے پئی ایہہ طبقہ جیہڑا پہلے ای رچیا اے اوہ فیرو پتن توں پانی بھر لیندا اے۔ یعنی جس دی لاٹھی اس دی بھینس والا حساب اے۔ امیر طبقہ ہو ر امیر ہوندا جا رہیا اے۔ تھلڑا طبقہ غریب ہوندا جا رہیا اے۔ ہن تاں پانی ورگی قدرتی شے وی عام بندے نوں نہیں لہر رہی کیوں جے امیر طبقہ اوہنوں وی نہیں چھڈ رہیا۔ شاعر نے اجوکے دور دی ترجمانی کیتی اے، سماجی برائیاں دی نندیا کیتی اے۔ حسن عافی ہوریں وی نویں پنجابی شاعری دانواں باب نیں اوہناں پنجابی تے اُردو دوواں زباناں وچ طبع آزمائی کر دیاں بڑی سوتھنی شاعری کیتی۔ زاہد حسن اپنے تذکرے ”آزادی مگروں پنجابی نظم“ وچ اوہناں دی نظم ”پتن جھناں دا“ وچ پتن دی علامت اپہناں اکھراں وچ بیان کر دے نیں:

تینوں کم دی سناواں گل کڑیئے چل پتن جھناں دا مل کڑیئے
ہتھ آوندیاں جان دیاں لہراں دے سچناں نوں سنسپہڑے گل کڑیئے
(زاہد، 2011ء، ص 97)

شاعر زبانی نوں نصیحت کر رہیا اے پئی توں پتن دیاں لہراں ہتھ اپنے محبوب نوں سنسپہا گل۔ ایس شعر دا مزاج رومانوی اے۔ عاشق تے محبوب دی اک دو بے کولوں جدائی تے ملن دی آس دے وچکار سنسپہا آجاندا اے جیہدے پاروں دوویں اک دو بے دے نیڑے رہندے نیں۔ ملن دی تڑپ تے احساس بھرے جذبات سامنے آ رہے نیں۔ ڈاکٹر ناہید شاہد ہوراں وی پتن نوں علامت بنایا اے۔ اوہناں اپنی کتاب ”پتن“ وچ کئی شعر اں اپڑیں ایس شبد نوں ورتیا اے۔ پہلی وار غزل دے شعر وچ ”شیدناں جے پتن ملیا“ تے دوجی وار ”سنفے ڈبے پتتاں تے“۔ ایتھے وی غزل وچ ای ورتیا اے:

سنفے ڈبے پتتاں تے

پانیاں ماری ایسی لہر

(ناہید، 1993ء، ص 41)

ایتھے پتن نوں دریا نال رلایا جا رہیا اے۔ شاعر دے مطابق دریا دے کنڈے اوہدیاں اکھاں وچ وسن والے سفنے ڈب گئے نہیں ویلے نے اجیہی چھال ماری اے پئی اوہدیاں ساریاں سدھراں مک گئیاں نہیں۔ اجو کے دور مطابق جے ایہدا عمرانی جائزہ لیا جاوے تاں ہتھیرے انسان حیاتی تے ویلے دے دکھاں پاروں اپنیاں سفنیاں توں ہتھ دھو بہندے نہیں۔ کئی گھراں وچ کماون والے گھٹ ہوندے نہیں تے کھاون والے وارھو۔ جیہدے پاروں اپنیاں سدھراں دا خون کرنا پیندا اے۔ شاعر وی اجیہی کیفیت نوں محسوس کر رہیا اے۔ آکھدے نہیں جے ویلے نے ایس چھال ماری اے پئی اوہدے سفنے ختم کردتے نہیں۔ حقی گل تاں ایہہ وے پتن دی علامت ہر شعر نے اپنے مزاج مطابق ورتی اے۔ وڈے وڈے شاعر جیویں وارث شاہ، میاں محمد بخش وی ایس علامت دے دلدادہ نہیں اوہ وی ایہدی اہمیت نوں سمجھدے نہیں۔ سماجی حوالے نال پتن دی ودھیری اہمیت اے ایتھے سفنے ویکھنا عام انسان لئی بڑا ہی سہانا کم اے۔ شاعر حساس طبیعت رکھدا اے۔ اوہ پتن دے منظر توں لطف اندوز ہوند اے۔ انج نویاں سوچاں دے درکھل جاندے نہیں۔ عمرانی حوالے نال گل کریئے تاں ماحول تے سماج لوکاں دے میل جول نال بند اے۔ شاعر تے ادیب ایہدے وچ خاص مقام رکھدے نہیں اوہ اپنیاں تخلیقاں نال ایہدے حسن تے جمال نوں لوکاں سامنے لیاندے نہیں۔

تارا:

تارے رات دے ہنیرے وچ چانن کرن دا جتن کردے نہیں۔ گھپ ہنیرے وچ اوہناں دی روشنی اک عجیب سحر طاری کردی اے۔ ایہناں وچ کجھ تارے تے کجھ سیارے ہوندے نہیں۔ ایہہ اپنی روشنی آپ خارج کردے نہیں جد کہ سیارے اپنی روشنی نہیں رکھدے سگوں سورج دی روشنی نوں منعکس کردے نہیں۔ علامتی حوالیاں نال چن سورج وانگوں تاریاں نال وی ہر تہذیب وچ کجھ روایتاں تے تصورات جڑے ہوئے نہیں۔ ایس بارے کھوج دے شمارہ نمبر 52 وچ ایس طرح درج اے:

”عالمی ادب وچ تارے دی علامت اک معنی نہیں رکھدی تاریاں دی سائنسی تفہیم دی طرح ایہناں دی ٹمٹماہٹ تے گھپ ہنیریاں وچ ایہدی روشنی دازمین ول سفر علامتی طور تے ظاہر کردی اے کہ ایہہ روح دے طاقت، کوشش تے

جدوجہد نال اپنے مقصد تیکر اپڑن دے سفر دی رمز اے۔ ایس لئی ایہنوں اُمید
تے توقع دے علامتی رنگ وچ وی دیکھ سکے آں۔“

(عصمت اللہ، 2004ء، ص 128)

انج اسیں آکھ سکے آں پئی کائناتی علامت تارا اپنے آپ وچ آس، اُمید تے توقع ظاہر کر دی اے۔ تاریاں
دی ان گنت تعداد کثرت دی گل وی سمجھاوندی اے۔ اک اشارہ ایہناں راہیں اللہ دی مخلوق دی رمز وی بندی اے
جیویں سارے انسان اک دو بے نال جڑے ہوندے نیں انجے ای تاریاں تے جن دارشتہ گوڑھا اے۔ ایہناں نوں
چن دے ساتھی، دوست، یلی تے سجن آکھیا جاندا اے۔ کیوں جے ایہہ اک اسمان اُتے چن نال رہندے نیں۔
ایہناں دا ذکر پنجابی کلاسیکی شاعراں نے ودھیرا کیتا اے۔ ”مکمل ابیات“ باہو وچ محمد شریف صابر حضرت سلطان باہو
دیاں سی حرفیاں وچ چن، تارے تے ایہناں دی رشنائی دا ذکر انج کر دے نیں:

چ چڑھ چنناں تے کر رشنائی، ذکر کریندے تارے تیرا ہو
تیرے جے چن کئی سٹے چڑھدے سانوں سچناں باجھ ہنیرا ہو
جھتے چن اساڈا چڑھدا، اوتھے قدر نہیں کجھ تیرا ہو
جس دے کارن اسماں جنم گویا باہو، یار ملے اک پھیرا ہو
(شریف، 1996ء، ص 37)

آکھدے نیں اے چن! توں ظاہر ہو کے اپنا چان کھلار۔ تیرے آون توں پہلاں ای تارے تیرا ذکر
دے پئے نیں۔ تیرے ورگے کئی چن چڑھدے دیکھے نیں۔ کیوں جے جھتے ساڈا چن چڑھدا اے اوتھے تیرے
ورگیاں دی کوئی قدر نہیں اے۔ باہو! جیہدے واسطے اسیں حیاتی گنوا دتی اے رب کرے اوہ اک واری سانوں ملن
واسطے آجاوے۔ ایہتھے اوہناں اپنے مرشد نال چن تے تاریاں نوں رلایا اے۔ اجو کے شاعران نے وی تاریاں دی
علامت ورتی اے۔ جیہناں وچ ناہید شاہد ہو ران داناں اگھڑواں اے۔ لکھدے نیں:

اک تارے نے دو بے تارے دے دل ماری چھال
ست سمندر پار اتر کے چکھیا شہد وصال
اتوں وقت زوال

(ناہید، 1993ء، ص 32)

ایہہ بند ناہید شاہد ہو راں دی نظم ”زوال وچ وصال“ دا اے۔ شعر وچ ”تارے“ دی علامت دوواری آئی اے۔ جیہدے توں مراد آس تے سدھراں نال بھرے انسان دی لئی گئی اے۔ تاریاں وچکار دوری دو انساناں وچکار دوری نوں ظاہر کردی اے۔ ایہہ دوری معاشرتی پریشانیاں تے روک ٹوک پاروں وی ہو سکدی اے، پر رب سوہنے نے انسان نوں اجیہاں ان ڈھیاں طاقتاں نال نوازیایا اے پئی اوہ ہر قید نوں توڑ کے اپنی منزل تیکر اپڑ سکدا اے۔ ناہید شاہد ہو راں دا آکھنا اے پئی تارے سفر کر دے نیں تے منزل طے کر کے اپنے اصل مقصد تیکر اپڑ دے نیں راہ وچ پیش والیاں اوکڑاں داسا منا کر دے نیں انج چا پدا اے جیویں ست سمندر پار تیکر دا پینڈا اکٹھا ہووے، پر جدوں ملاپ دا ویلا آیا او دوں قسمت ولوں ہار جان دے نیں تے زوال دا ویلا آجاندا اے۔ ایہوں ایہہ گوڑ لایا جاسکدا اے پئی تاریاں دے لیکھاں وچ ڈب جانا لکھ دتا گیا اے۔ بھاویں اوہناں وصال دا مزہ چکھ لیا، پر اخیر اوہناں نے جدا ہونا اے۔ میر نیازی دی شاعری وچ کائناتی علامتاں ددھیریاں ملدیاں نیں۔ شعری مجموعے ”رستہ دسن والے تارے“ وچ شامل نظم ”کس موسم وچ“ دے سرناویں ہیٹھ اوہ لکھدے نیں:

کس موسم وچ ملے گا مینوں فیر آ کے دوبارہ
کس رت دے اسماناں اتے چمک رہیا اوہ تارہ
(منیر، 1975ء، ص 63)

تاریاں دی لونوں اُمید دی علامت دے طور تے ورتیا جاندا رہیا اے۔ حیاتی لنگھاون لئی آس تے امید دی لوڑ پیندی اے۔ ہمت، حوصلہ و دھدا اے۔ محبوب دی جدائی ایس شعر دا خاص پکھ اے اوہنوں تارے نال رلایا جا رہیا اے۔ ایہنوں علامتیہ انداز نیک شاعراں دتا اے۔ جیہناں وچ اک ناں واصف علی ہو راں داوی اے۔ اوہ اپنے شعری پراگے ”بھرے بھڑولے“ وچ چن، تارے، امبر سبھے اکو تھیاں اکٹھیاں کر دیاں فرماوندے نیں:

جد دا درد لگایا ڈیرہ، چن تارے امبر میرا
شکر کراں میں لکھ لکھ واری دن خشیاں دے ڈھلے نیں
(واصف، 1995ء، ص 70)

اوہناں دا آکھنا اے جد دا درد میرے من وچ ڈیرہ لایا اے چن، تارے، اسمان سبھے مینوں اپنے اپنے چا پدے نیں۔ خوشی اوہ شکر گزاری ظاہر کر رہے نیں۔ سماجی تکلیف جدوں انسان دی حیاتی وچ ڈیرے لالیندی اے فیر جیونا اوکھا ہو جاندا اے، پر جدوں اوہ پریشانی مک جان دی اے تاں سکھ ویلے شکر گزاری کرنا ات ضروری ہوندا

اے۔ پیر فضل گجراتی ہوراں ”ڈوگھے پینڈے“ دیاں غزلاں وچ تارے داند کرہ اجیہے اکھراں وچ چھیڑ دے نیں:
 تاریاں دے وچ وہندا رہناں عکس جمال اوہدے دا
 نینداں اکھاں میریاں وچوں یاد بدھی لٹ کھڑیاں
 (فضل، 1993ء، ص 61)

ایس شعر وچ رومانوی انگ بھریا ہویا اے۔ شاعرنوں تارے وچ محبوب وکھالی دے رہیا اے۔ پیر فضل ہوراں ”تارے“ دی خوبصورتی نوں محبوب دی خوبصورتی نال رلایا اے۔ گل پی ناہید شاہد، منیر نیازی، واصف علی، سلطان باہوتے پیر فضل کوئی وی شاعر تاریاں دی جگہ گھٹ دے سحر توں بچ نہیں سکیا۔ ہر شاعر اپنی طبع مطابق تاریاں دا پرستار رہیا اے۔ ایہنوں اُمید، آس تے ہمت دی علامت بنا کے اجو کے سماج دی ترجمانی کرن دا آہر ہر شاعر نے بڑے سوہنے انداز نال کیتا اے۔

رُکھ:

رُکھ دا مطلب درخت تے شجر اے۔ شاعری وچ انسانی جتنوں ”رُکھ“ نال ملایا جاندا اے۔ اجو کے شاعران رُکھ دی علامت ودھیرے شعران وچ ورتی اے۔ ایس علامت بارے کھوج دے شمارہ نمبر 52 وچ ڈاکٹر ناہید شاہد ہوراں داد سنا اے:

”ساڈا واہ جیہناں کائناتی علامتاں نال پیندا اے اوہناں وچ اک علامت رکھ اے
 رکھ، مذہب، تہذیب تے ادب وچ اپنا اک حوالہ رکھدا اے۔ رکھ مڈھ قدیم توں
 ای علامتی حیثیت رکھدا اے۔“ (عصمت اللہ، 2004ء، ص 131)

عارف عبدالمتمین پنجابی شاعری دا وڈا ناں نیں۔ اوہناں نوں ”اکلاپے دامسافر“ وی آکھیا جاندا اے۔ اوہناں نظم ”میں جنگل تے رُکھ“ وچ علامت رکھ ایس طرح ورتی اے:

میں جنگل وچ کلم کلا
 میرے چار چوفیرے رُکھ
 رُکھاں نال کیہ دکھرے پھولاں
 ایہناں نوں کیہ میری مار
 (عارف، 1972ء، ص 59)

ایہناں شعراں وچ انسان نوں ربنے جس مقصد لئی دھرتی اتے گھلیا اے اوس مقصد دے تک ہو جاوون دی دس پائی اے اوہ مقصد اک دوجے دا احساس تے دکھ نوں محسوس کرنا سی۔ جیہڑا ج دے معاشرے وچ نہیں لبھدا۔ رکھ دی علامت لگ بھگ سارے شاعران ورتی اے کیوں جے اک پاسے ایہہ حیاتی دی ترجمانی کردا اے نال ای اکلاپے نوں وی بیان کردا اے۔ نذیر قیصر اجو کے شاعران وچ گئے تے منے جان دے نیں۔ اوہناں دی شاعری وچ سماجی فکر، ذہنی انتشار، انسان دا انفرادی رویہ ایہہ سبھے موضوع خاص نیں۔ نظم ”رکھاں دے پرچھانویں“ ایس سلسلے وچ اک اجیہے موتی وانگ اے جیہڑا اوہناں دے شاعری پرانگے ”زیتون دی پنی“ دی شاعری دی لڑی دا خاص تے اہم ترین انگ اے اوہناں دا کلام ملاحظہ فرماؤ:

رکھاں دے پرچھانویں
کتھے گئے اوہ لوک؟
جیہڑے وگدی وادا
راہ لیندے سن روک
رکھاں دے پرچھانویں
کتھے گئی اوہ وا
جس دے باجوں فجر دے
پھل گئے کملا

(نذیر، 1975ء، ص 55)

اوہناں علامتیہ انداز بڑے سوہنے ڈھنگ نال اپنایا اے۔ اوہ بیٹے ویلے نوں یاد کر دے پئے نیں جدوں لوکی رکھاں دی چھاویں بہہ کے گلاں کر دے سن۔ اپنے دکھ سکھ پھڑول دے سن، پرہن ویلا بدل گیا اے۔ سماجی دوری آگئی اے جس پاروں اک دوجے دا حال پہچن توں وی لوک دور بھج دے نیں۔ کوئی وی کسے دی سار لین والا نہیں اے۔ ناہید شاہد ہوراں اُردو شاعری دے مجموعے ”رہ گزر“ وچ بڑے ای خوبصورت انداز نال شجر (رکھ) دی علامت ورتی اے۔ رکھاں نال پکھی پکھیر وواں دا خاص سمبندھ ہوند اے۔ اوہناں دے آہٹنے ایہناں رکھاں اتے ای ہوندے نیں۔ ایس لئی اوہناں دیاں امیدیاں وی رکھ نال جڑی ہوندی اے:

نئی شاخیں شجر پر کب اُگیں گی

پرندے گھر بدلنا چاہتے ہیں

(ناہید، 1999ء، ص 27)

ایس شعر وچ پر امید تے وڈے حوصلے والا شاعر جھلکارے مار دایا اے۔ اوہ جاندے نیں کچھی اوس ویلے ای رکھاں اتے آن وسدے نیں جدوں نویاں والیاں پھنڈیاں نیں۔ کیوں جے نکلیاں ٹہنیاں اتے اوہ اعتبار نہیں کردے کیوں جے اوہ کدے وی ساتھ چھڈ دیندیاں نیں۔ ایہو حال انساناں دا اے۔ نویں نسل نال ساریاں امیدیں لا کے نویں سماج تے بھلے معاشرتی نظام دی آس لائے بیٹھے آں۔ جد نویاں راہواں اوہناں دی اڈیک وچ رہن گئیاں تاں اوہ ذمہ داری قبول کر دیاں ملک تے قوم دی خدمت لئی اپنا آپ پیش کرن گے۔ شعر وچ آس تے نویں روشن مستقبل دی جستجو جھلکارے مار رہی اے۔ ساریاں نوں اپنی اپنی پٹی ہوئی اے۔ اک دوجے لئی احساس مک گیا اے۔ عارف عبدالمتین وانگوں ناہید شاہد ہوراں وی ”رُکھ“ نوں اپنی غزل وچ انج ورتیا اے:

جناں وڈا رُکھ اے سجاں
اونان ای وڈا رُکھ اے سجاں

(ناہید، 1993ء، ص 57)

ایہتھے ”رُکھ“ نوں انسان نال رلایا گیا اے۔ ناہید شاہد ہوراں ایہہ گل سمجھاؤں دا آہر کردے نیں پئی انسان اپنے قد وچ جنا وڈا ہووے گا حیاتی وچ آون والیاں پریشانیاں وی اوہناں ای ہون گئیاں۔ طفیل خاش ہوراں وی اجیہیاں علامتاں اپنی شاعری وچ ورتیاں نیں جیہڑیاں اجوکے دور دے واسی دے دل وچ گھر کر لیندیاں نیں۔ کیوں جے اوہناں وی آل دوالے دے ماحول توں علامتاں چکیاں تے شعراں وچ ورتیاں نیں۔ اوہناں وی ”رُکھ“ دی علامت اپنی غزل دے شعراں وچ ورتی اے۔ ”چپ داموسم“ وچ اوہ آکھدے نیں:

پت جھڑ آوے تے رکھاں دی انج رکھوالی رکھنا
پتراں دی تھال بال کے دیوے ڈالی ڈالی رکھنا

(طفیل، 1990ء، ص 150)

ایہتھے سماج دے اجیہے پکھ نوں سامنے رکھیا اے جیہدے وچ سکھاں توں ودھ دکھ جرنے پیندے نیں۔ بہار توں ودھ خزاں تے پت جھڑ سہنی پیندی اے۔ دکھ انسان نوں اندروں اندر مار دیندے نیں تے مسلسل دکھ ملن اتے

بہار دے آون تے جاون دا احساس وی مک جاندا اے۔ رُکھاں نوں انساناں نال رلایا جا رہیا اے۔ ”سرگی دا اتارا“ وچ سلیم کاشر وی اجو کے دور دی ترجمانی کردے نیں اوہناں غزلاں وچ رکھ دی علامت ورتدیاں لکھیا:

روڑے کھا کے پھل ونڈن وچ کئی لذت ہندی اے

میرے وانگوں سنگھنے رکھ دا کدی تے روپ وٹا کے ویکھ

(سلیم، 1978ء، ص 23)

سلیم کاشر ہو ریں لوکاں نوں سمجھا رہے نیں پئی اک دکھ جیہدے تے پھل لگدا اے اوہنوں لوکی بڑے روڑے، وٹے مار دے نیں پر اوہ پھل دیندا رہندا اے تے کہندے نیں پئی بندیا توں وی اجیہا رکھ بن جا پئی لوک تیرے توں نفع حاصل کرن۔ سماج وچ ایکا تے بھائی چارہ پیدا کرن دی پریرنا دیندے پئے نیں۔ مکدی گل ایہہ وے پئی رکھ انسان وانگ کلا کھڑا موسم دی سختی برداشت کردا اے۔ ایہو گل سارے شاعراں ایس علامت نوں ورتدیاں آکھی اے۔

سورج:

دھرتی اتے وسن والیاں دیاں حیاتیاں وچ ساری رونق سورج پاروں اے۔ جے سورج نہ رہوے تاں دھرتی اتے حیاتی مک جاوے گی۔ نہ انسان رہن گے نہ ای پودے، جنور تے پکھی پکھیر و۔ سورج اک ستارہ اے۔ سائنسداناں موجب ایہہ اک بھٹھی وانگوں چل رہیا اے ایہدے وچ ایسی توانائی پائی جاندی اے۔ ایہدی توانائی نال ای دھرتی دیاں چمکاں تے رونقاں نیں۔ انسانی حیاتی لئی سورج مڈھلی حیثیت رکھدا اے۔ ایہدے بارے ہر مذہب وچ وکھو وکھ تصورات نیں۔ سورج اک پاسیوں طلوع ہوندا اے تے دو جے پاسے غروب۔ آج لگدا اے پئی ایہہ ہر ویلے متحرک رہندا اے، پر حقیقت وچ سورج تاں اپنی تھاں تے کھلوتا اے زمین تے ہو ریا اے ایہدے مدار وچ حرکت کر رہے نیں۔ کدھرے ایہنوں ہیر دی علامت بنایا جاندا اے۔ روشنی بخشش دی صفت پاروں ایہنوں مردانگی دی رمز نال وی جوڑیا جاندا اے۔ ایہدے برعکس چین نال زنانہ تصور بنھیا جاندا اے۔ سورج دی علامت بارے جملہ کھوج دے شمارہ نمبر 52 وچ ایس طرح معلومات سانجھی کیتی گئی اے:

”سورج دی علامت دیاں جنیاں مرضی تعبیراں ہوں سب توں زیادہ وزنی تے ہر

من پیاری تعبیر ایہہ ای اے کہ ایہنوں اعلیٰ اقدار، روحانیت، توانائی تے چمک

دے معنیاں وچ استعمال کیتا گیا اے۔ ایہہ طاقت، روحانیت تے زندگی دی

علامت وی اے تے زمین تے وسن والیاں نون زندگی داشعور وی دیندا اے۔“

(عصمت اللہ، 2004ء، ص 125)

سورج دیاں ساریاں صفتاں اوہدی چمک دمک نال دھرتی اتے پیندیاں نیں تے دھرتی واسیاں لئی خوشی دی علامت وی بن جاندا اے۔ ہاشم شاہ نے قصہ سستی پنوں بڑا سوہنا لکھیا اوہناں سورج دی علامت ورتی اے۔ ککارے (ہاشم) وچ مرتبہ ڈاکٹر فقیر سورج دی تپش دا منظر ہاشم شاہ دی زبانی ایس طرح اُلیکدے نیں:

نازک پیر ملوک سستی دے مہندی نال شنگارے
 بالوریت تپے وچ تھل دے جیوں جوں بھنن بھٹیاریے
 سورج بھج وڑیا وچ بدلیں ڈردا لشک نہ مارے
 ہاشم ویکھ یقین سستی دا فیر نہیں دل ہارے
 (فقیر محمد، 1987ء، ص 101)

ایہتھے تھل وچ سورج دی تپش بارے بیان اے۔ ریت اتے سورج دیاں کرناں سدھیاں پیندیاں نیں تے ریت تپدی اے جے ننگے پیر ریت اتے رکھے جاوون تاں سڑدے نیں۔ سستی دے نازک پیر سڑن دا منظر بڑے سوہنے انداز نال وکھایا اے۔ ڈاکٹر فقیر محمد فقیر ہوراں وی غزلاں وچ سورج دی علامت ورتی اے۔ اوہناں رومانی انداز وچ کائناتی علامتاں دا ورتارا ایس طرح کیتا اے “کلام فقیر” وچ جنید اکرم اوہناں دیاں غزلاں دی چون تے ترتیب کردیاں دسدے نیں:

سورج، چین، تارے، کنڈے، پھل، پتر، نین، نقش، مستی، روپ، رنگ، شوخی
 نکلی جدوں نظراں نون چران والی کوئی نہ کوئی اوہناں دی ادا نکلی
 (جنید، 2012ء، ص 207)

شعر وچ فقیر ہوراں محبوب دیاں اداواں نون سورج، چین، تارے، پھل تے پتراں نال رلایا اے۔ عاشق لئی تے محبوب دی بے رخی تے ہر ادا ای دلفریب ہوندی اے۔ اوہدے وچ محبوب دی شوخی وی مل جاوے تاں گل بن جاندی اے۔ عاشق نون محبوب دا نظراں چرانا وی اجیہا منظر جاچدا اے جیویں سورج، چین، تارے، اپنا آپ وکھاوندیاں محبوب داروپ وٹا جاندے نیں۔ میاں محمد بخش ہوراں کڑی دے حُسن نون بیان کردیاں سورج دی

علامت ورتی اے۔ ”انتخاب سیف الملوک“ وچ حمید اللہ ہاشمی میاں صاحب دے شعراں وچ سورج دی علامت نوں محبوب دے حسن سہین دے معنیاں وچ الیکیدیاں لکھدے نیں:

سورج وانگ نورانی متھا نظر نہ کیتی جاوے
جے پتھر دل والا تگے اکھیں پانی آوے
(حمید اللہ، 2016ء، ص 124)

ایتھے کڑی دے حدوں ودھ حسن دے لشکارے لئی سورج دی علامت ورتی گئی اے۔ آکھدے نیں اوہدا نورانی متھا سورج وانگ چمک رہیا اے پئی اوہدے ول نظر بھر کے ویکھنا اوکھا اے جے پتھر دل رکھن والا وی اوہدے ول ویکھے تاں اکھاں وچوں پانی نکل آئے یعنی خوبصورتی دی مثال اے۔ سورج دی علامت اوہدی تپش لئی وی ورتی جاندی اے۔ ناہید شاہد ہوراں وی ایس علامت نوں اپنے کئی شعراں وچ ورتیا اے۔ جیویں نظم ”مائے نی میں کنوں آکھناں“ وچ ایہدا ذکر اوہ اچ کر دے نیں:

سورج رکھ سر ہانے تے بھالی دھب دی ذات
ہتھ وچ پھڑ کے حرف سنہرے کیتی گنجنجھل بات
(ناہید، 1993ء، ص 35)

ناہید شاہد اجو کے دور دا نقشہ کھچیا اے۔ ایہدے وچ ہمت طاقت ہون دے باوجود وی انسان کامیاب نہیں ہو رہیا۔ کیوں جے اوہدی سوچ تے اچی اے، پر اوہدے لئی محنت نہیں کردا۔ ہمت تے طاقت نوں ویلے سرورت کے ای کامیابی حاصل ہووے گی ایس گل نوں سمجھنا اچ دے انسان لئی اوکھا ہو گیا اے۔ گل سدھی اے، پر سماجی اوکڑاں پریشانیاں نے ایہنوں گنجنجھل دار بنا دتا اے۔ پریشانیاں دے وس پیا بندہ کجھ وی سوچن سمجھن دے قابل نہیں رہندا اوہدے سامنے سورج دی روشنی جنی چمک وی رکھ دتی جاوے اوہ دھپ دی تلاش ای کردار ہوے گا کیوں جے اوہدی سوچن دی صلاحیت ای مک گئی اے۔ منیر نیازی اجو کے دور دے اچھے شاعر نیں جیہناں پنجابی شاعری نوں نویاں راہواں نال متعارف کروایا اے۔ ”کلیات منیر نیازی“ وچ اوہناں دی نظم ”اچ دادن وی“ وچ سورج دے طلوع ہون بارے بہترین انداز وچ لکھیا:

اچ دا دن وی ایویں لنگھیا کوئی وی کم نہ ہویا
پورب ولوں چڑھیا سورج پچھم آن کھلویا

(منیر، 1986ء، ص4)

سماجی ٹٹ بھجج دا شکار بندہ اجیہی حالت وچ آجاندا اے جدوں اوہدا کجھ وی کرن نوں جی نہیں کردا۔ ایہہ بیزاری منیر نیازی ہوراں وچ وی موجود اے۔ اوہنوں کوئی فرق نہیں پے رہی اپنی سورج طلوع ہوندا اے فیر ڈب جاندا اے۔ پورا دن لنگھ جاندا اے، پر اوہ نہ لوکاں نال میل ملاپ کردا اے تے نہ ای کوئی کم کردا اے۔ حیاتی توں تنگ آیا ہو یا، سماج دیاں پریشانیاں توں تھکیا ہار یا انسان اپنے آپ وچ رہنا شروع کر دیندا اے۔ سورج دا چڑھنا تے ڈبنا اک حسین منظر اے، پر بے حیاتی وچ کوئی ترنگ باقی نہ رہوے تاں سورج دا چڑھنا تے ڈبنا کوئی معنی نہیں رکھدا۔ اوہدی خوبصورتی ول دھیان ای نہیں جاندا کیوں جے اوہدا من اوس خوبصورتی ول دھیان نہیں کردا اوہ بس دن لنگھاندا چلا جاندا اے۔ بشیر مندر ہوراں نظم ”نیں جیون دی“ وچ ایس گل نوں بڑے سوہنے انداز وچ پیش کیتا اے فرماوندے نیں:

پل پل جندڑی، مکدی جاوے

چڑھدا سورج، ڈبدا جاوے

نیں جیون دی سکدی جاوے

(بشیر، 1969ء، ص18)

ایس نظم وچ حیاتی دے دناں دا اک اک کر کے ختم ہونا موضوع اے۔ بندے نوں ساروی نہیں ہوندا تے دن گھٹدے جاندا اے۔ جیون دی نہیں سکدی جاندا اے۔ اخیر انسان موت اگے ہار جاندا اے۔ اجو کے دور وچ سورج دی علامت بڑی اہمیت رکھدی اے۔ ناہید شاہد ہوریں وی ایہدی اہمیت توں واقف نیں۔ اوہناں اپنی شاعری وچ ایہنوں خاص تھان دتی اے۔ اوہناں دے شعری مجموعے ”رہ گزر“ وچ شامل غزل دا اک شعر دیکھو:

موسم کا یہ پیلا چہرہ جلتا سورج تپتی ریت

بدلے گن گن کر اب لیں گے ہم جیسوں بیماروں سے

(ناہید، 1999ء، ص149)

شعر دا موضوع سماجی پریشانیاں نیں۔ سورج دی تپش نوں اوکھے ویلے نال رلایا جا رہیا اے۔ جدوں انسان اتے اک توں بعد اک مصیبت آجاندا اے تاں اوہ ایہو سوچدا اے پئی جیویں تقدیر اوہدے کولوں کوئی بدلہ لے رہی

اے۔ جد کہ حقیقت وچ اوہ کجھ چر واسطے اوہنوں جھلدا اے، پر جا پدا انج ای اے جیویں بڑے لمے عرصے توں پریشانیاں اوہدا پچھا کر رہیاں نیں۔ ایس دور دا المیہ ایہو ای اے پئی انسان نے اپنے آپ نوں مشین بنا لیا اے ایس لئی اوہ صرف مشین وانگوں کم کاج کردا اے۔ حقیقی تے دائی خوشی اوہدے نصیب وچ نہیں ہوندی۔ ویلے دی تھوڑ، اپنیاں توں دوری، اوہنوں بے حسی دے اوس دہانے اتے اڑدیندی اے جتھے اوہ کسے ہو بارے نہیں صرف اپنی ذات بارے سوچدا اے۔ ایہہ بڑے دکھ والی گل اے۔ کائناتی علامتاں ہر انسان لئی اکو جیہا عمل رکھدیاں نیں۔ بندیاں نوں وی چاہیدا اے اوہ اک دو بے لئی دکھ نہیں سکھ دا کارن بن جاوے تے اک دو بے دی مدد کرن۔ واصف علی ہوراں وی اجو کے دور دے شاعر نیں۔ اوہناں سورج توں طاقت لین دی گل ”بھرے بھڑول“ وچ شامل اپنے شعراں وچ کیتی اے۔ آکھدے نیں:

یاراں نال بہاراں کد تک، کد تک روپ دے میلے
جتھے قہر دے سورج چمکن اوہ پینڈے وی اکھ وچ رکھ
(واصف، 1995ء، ص 98)

اوہناں اجیہی حقیقت ول دھیان کرایا اے جیہڑی اٹل اے آکھدے نیں پئی ایہہ روپ تے یار بلی ہمیش نال نہیں رہندے ایہہ میلے چار دناں دے نیں ایہناں مک جانا اے۔ ایس لئی اپنے من نوں ہر چنگے بھینڈے ویلے لئی تیار رکھنا چاہیدا اے۔ کدے خوشی آوندی اے تے فیر غم وی آوند اے۔ ایسے طرح حیاتی لنگھ جاندی اے۔ شوکت علی قمر وی حساس طبع شاعر نیں۔ جتھے اوہ مایوسی، ڈر، خوف دا اظہار کردا اے اوہ تھے ای اوہ اُمید دادا من ہتھوں نہیں چھڈدا۔ اُمید دے دیوے جگاوندیاں اوہ اپنے شعری مجموعے ”اٹھواں آسمان“ وچ ایس طرح لکھدے نیں:

راتاں وچ نہ چان لبھاں
سورج نال نہ پیار کراں
منزل والی لگن مکاواں
راہواں نال نہ پیار کراں
میتھوں ایہہ نہیں ہونا
(شوکت علی، 2008ء، ص 157)

اوہدا آکھنا اے پئی اوہ منزل تے اڑن والی لگن اپنے دلوں نہیں گواسکدا۔ اوہنوں اوہناں راہواں نال وی پیار

اے جتھوں لنگھ کے اوہنے منزل اتے اپڑنا اے۔ ایس کر کے اوہنوں سورج نال وی پیار اے۔ کیوں جے سورج دے چانن ویلے ای محنت تے لگن نال ترقی دیاں نویاں راہواں کھولیاں جاسکدیاں نیں۔ احمد راہی دیاں نظماں دے مجموعے دا ناں ”ترنجن“ اے جیہدے وچ اوہناں پنجاب دی تہذیب تے ثقافت بھری حیاتی دی بھرویں تصویر کھچی گئی۔ نظم ”سورج تے دھرتی“ وچ بڑے ہلکے پھلکے انداز وچ سورج دے چانن کھلارن دا منظر انج بیان کر دے نیں:

چڑھدے ولوں آوندا سورج
لہندے ول ٹر جاندا
آوے لٹ لٹ چانن لے کے
جائے ہنیرا پاندا
(احمد، 1952ء، ص 46)

نظم وچ بڑے سوہنے انداز نال سورج دے چڑھن تے لہن دا منظر پیش کیتا اے۔ جدوں سورج طلوع ہوندا اے تاں ہر پاسے حیاتی نوں روشن کر دالے تے غروب ہوندیاں، ہنیرا کر جاندا اے۔ دھرتی اتے وسن والی ہر شے اوہدے رحم تے کرم دی محتاج اے۔ اوہدے کرم نال ای ہر پاسے رنگ تے بہار اے۔ مکدی گل ایہہ وے پئی ایس کائناتی علامت نے ہر انسان دے ذہن نوں اپنے کلاوے وچ لٹا اے۔ ہر شاعر نے سورج دی علامت ورتی اے۔ ناہید شاہد ہوراں وی ”پتن“ وچ لگ بھگ چھ واری ایس علامت نوں ورتیا اے جیہدے توں ایہدی اہمیت دا اندازہ لانا آسان ہو گیا اے۔

دیوا/دیوے:

چراغ نوں پنجابی وچ دیوا آکھیا جاندا اے۔ جیہڑا روشنی دیندا اے شاعری وچ دیوے دی علامت ودھیری ورتی جانندی اے۔ وڈی پنجابی لغت وچ ایہدے لئی انج لکھیا گیا اے:

”دیوا: (مذکر) ۱۔ چراغ، ڈیوا، ۲۔ لوگاونا، ۳۔ امید نبھاون۔“

(اقبال، 2002ء، ص 1483)

دیوے نوں آس، امید دی علامت نیا جاندا اے۔ کیوں جے ایہہ ہنیرے نوں مکاون دے کم آوندا اے۔ ایہہ ہنیرا ظلمت دا وی ہوندا اے۔ اجو کے دور وچ شاعر جیہڑی کیفیت توں لنگھدا اے اوہدے وچ آس دا دیوا بالنا بڑا اوکھا کم اے، پر شاعر دی حساس طبیعت آساں تے امید نال بھرپور ہوندی اے۔ ایہو انگ

ادہدی تخلیق وچ نظر آوند اے۔ دیوے دی علامت محبتاں، آساں تے چان بکھیر دی اے۔ جیہڑے شاعر ایس علامت نوں ورتدے نیں اوہناں دی شخصیت دا گویڑ چنگی طرح لایا جاسکدا اے۔ اجو کے دور دے ترجمان شاعر شوکت علی قمر ہوراں وی سلجھے سماج، نفرتاں نوں محبتاں وچ بدلن دے چاہیوان نیں فرماوندے نیں:

ساجھ محبت پیاراں والے
ڈھولے روز سنانیاں رہناں
گھپ ہنیریاں راتاں اندر
دیوے روز جگانیاں رہناں
(شوکت علی، 1983ء، ص 140)

شوکت قمر ہوریں جاندے نیں ایہہ سماج اوس ویلے ای ودھ پھل سکدا اے جدوں نفرت دی تھاں محبت بارے گل کیتی جاوے گی۔ جس ویلے گھپ ہنیریاں وچ مثبت سوچ والے دیوے جگائے جاوے گے اودوں ای ایہہ سماج مخلوقات لئی چنگی تھاں بن جاوے گا۔ ہر پاسے خوشیاں ہون گنیاں ہر پاسے چان ہووے گا۔ بشیر مندر ہوراں دی نظم ”بھنڈر کھوہ“ وچ دیوے دی علامت ایس طرح ورتی اے:

نہ نساں نہ کوئی اولو
نہ پانی ہن وگدا
نہ کوئی کوٹھا نہ کوئی چھپر
نہ کوئی دیوا جگدا
(بشیر، 1969ء، ص 30)

اوہ اجیہے دور دی ترجمانی کردے نیں جتھے کسے نوں پرواہ نہیں بھائیں کسے نال کنا ای بھیرا سلوک کیوں نہ ہو جاوے۔ نہ کوئی کسے دی خبر لیندا اے نہ ای اوہدے دکھ دی دوا کردا اے۔ ہن لوک اک دوجے دے ویری ہو گئے نیں اوہناں لئی رشتیاں ناطیاں دی اہمیت مک گئی اے۔ واصف علی ہوراں ”بھرے بھڑولے“ دیاں شعری مجموعے غزلاں وچ دیوے دی علامت ورتی اے۔ اوہناں سچیاں گلاں تے سچیاں علامتاں راہیں اپنے جذبات الیکے نیں۔ جیویں:

شیشے وچ ہنیرا دسدا کوئی نہیں اج میرا

اکھاں دے وی دیوے بجھے دل نیں ماریا تھان

(واصف، 1995ء، ص 117)

اپنے آل دوالے لوکاں دی پرہہ ہون دے باوجود کئی موقع ایسے آجاندے نیں جدوں بندہ بالکل کلارہ جاندا اے۔ ایس شعر وچ سماجی کچھ وی اے تے رومانی کچھ وی۔ پہلے مصرعے وچ شاعر اکلاپے دا شکار دسا اے تے اوہدا کارن ایہہ سماج وچ ہوا اے۔ دو بے مصرعے وچ رومانی کچھ جھلکد اپیا اے۔ دل دے ہتھوں مجبور ہو گیا اے تے محبوب دی جدائی پاروں انج جا پدا اے جیویں اوہدیاں اکھاں دا چانن وی اوہدا ساتھ نہیں دے رہیا۔ ایہہ حالت اوس ویلے ہوندی اے جدوں پیار وچ جدائی تے وچھوڑا مقدر بن جاندا اے۔ مکدی گل ایہہ وے پئی اجو کے دور وچ سماج نال دیوے دی علامت دا سمبندھ گوڑھا اے۔ ایہنوں ہر شاعر نے اپنے تخیل مطابق ورتیا اے۔ کدھرے ایہنوں آس دے معنیاں وچ لکھیا تے کدھرے ناامیدی وچ۔ ناہید ہوراں دا انداز نو لیکلا اے۔ اوہناں دیوے دی علامت نوں اُمید دے مطلب دتے نیں۔ جتھوں اوہناں دی مثبت سوچ دا گویڑا یا جاسکدا اے۔

ہیر:

وارث شاہ دا قصہ ”ہیر رانجھا“ عالمی پدھر تے ادب عالیہ دا حصہ بن چکیا اے۔ ایس قصے وچ ہیر دا کردار عاشق داروپ دھار کے سامنے آوند اے۔ ہیر دانڈر کردار تے رانجھے دیاں بعض کمزوریاں اوہنوں معشوق بنا دیندیاں نیں۔ رانجھے والا پرواہ ہونا، کم توں گھبرانا، جذباتی فیصلے کرن دی عادت وی اوہنوں عاشق دے مقام توں معشوق دے درجے تے لے آوندی اے۔ ہیر تے رانجھے دے کردار قصے وچ اک دو بے نوں ملناتے فنا ہونا چاہندے نیں۔ تصوف دے معنیاں وچ بقا ہمیش فنا ہو کے ای مقدر بندی اے۔ صوفیانہ حکمت وچ ایہنوں بقا دا سفر آکھیا جاندا اے۔ ہیر تے رانجھے دا وچھوڑا انج ای اے جیویں زمین دا آسمان نالوں وکھ ہو کے اوہدے لئی بے قرار ہونا۔ سماجی سطح تے ہیر دے کردار نوں اوس ویلے دے جاگیر داری سماج وچ رکھ کے ویکھیا جاوے تے ایہہ اوتھے سماندے نظریں نہیں آوندے۔ ”ہیر“ دی علامتی تشریح مجلہ کھوج دے شمارہ نمبر 52 وچ ایس طرح کیتی اے:

”جاگیر داری نظام دیاں مضبوط روایتاں نوں توڑ کے نکلن دی کوشش ہیر دے

کردار توں علامتی رنگ وچ انقلابی بنا دیندی اے۔“

(عصمت اللہ، 2004ء، ص 167)

ہیر دے کردار وچ انقلاب جھلکدا اے۔ اوہدا مکالمہ ماں نال ہووے یاں ہوس پرست قاضی نال

کدھرے وی اوہ کمزور نہیں جا پدی۔ قصے وچ وارث شاہ ہوراں ہیر راہیں سیاسی ٹٹ بھج ول اشارہ وی کیتا اے۔ پنجاب دی اوس ویلے دی صورت حال دا ذکر ہیر دی تعریف نال کیتا اے۔ وارث شاہ لکھدے نیں:

پھرے چھنکدی جاؤ دے نال جٹی چڑھیا غضب دا کٹک قندھار وچوں
قزلباش اسوار جلا د خونی نکل دوڑیا اردو بازار وچوں
(عبدالعزیز، 1964ء، ص 29)

ایس شعر توں واضح ہوندا اے پئی ہیر نوں جٹی آکھیاں تعریف کیتی اے فیروارث شاہ پنجاب دا حال وی سامنے لیائے نیں۔ ہیر رانجھے دی داستان دا مزاج مجاز والا اے، پر گل حقیقت دی کیتی گئی اے۔ ایسے طرح جدید شاعر ہیر نوں علامت بناندے نیں۔ مجاز راہیں حقیقت نوں بیان کر دے نیں۔ ناہید شاہد ہوراں وی ہیر دی علامت ورتی اے آکھدے نیں:

چنچ پیر وی میتھوں رٹھڑے نالے کھسی ہیر سیال
میں مان کراں کس ساتھ دا میں کس دا کراں قیاس
(ناہید، 1993ء، ص 27)

ایہہ شعر اوہناں دی غزل دا اے۔ شعر دے پہلے مصرعے وچ ہیر دی علامت ورتی گئی اے۔ ایہدے توں ایہہ گویٹ لایا جا سکدا اے پئی دو جیاں شاعراں وانگوں اوہناں دے نیڑے وی ایس قصے دی اہمیت ودھیری اے۔ جاگیر داری نظام ہوون پاروں رانجھے توں ہیر نوں کھ کرنا اوہدی حیاتی داسبھ توں وڈا دکھ سی۔ ایسے طرح آس تے امید داکم جانا شاعر لئی وڈا روگ اے۔ جیویں رانجھے کول ہیر اوہدا مان بن کے رہندی اے۔ ایسے طرح شاعر کول چنگے ویلے دی آس امید اوہدا مان ودھاندی اے پر ہن اوہدے کول کجھ وی نہیں رہیا۔ شاعر سماجی حالات اپنے شعر اں راہیں بیان کردا اے۔ اوہدی شاعری وچ ایہہ گل نتر کے سامنے آوندی اے پئی اپنی سبھ توں محبوب شے نوں گوادینا ای ساریاں توں وڈا دکھ ہوندا اے۔ اوہدا مان ہر ساتھ توں اٹھ چکیا اے کیوں جے حیاتی وچ سارے ای اوہنوں بے حس بندے ملے نیں سبھ نوں اپنی اپنی پئی ہوئی اے۔ اوہدی نظر سماجی حالات ول اے تے اوہنوں اپنی محبوب ترین شے وی ہتھوں جاندی دسدی اے۔

حقی گل ایہہ وے پئی کلا انسان حیاتی نہیں لنگھاسکدا ایس پاروں، بندیاں، گردواں معاشرے نوں اپنی ٹور لئی اک دو جے تے انحصار کر تا پیندا اے۔ ایہناں لوڑاں نوں پورا کرن دے طریقہ کار دے مطالعہ داناں ای عمرانیات

اے۔ معاشرے وچ رہندیاں انسان داواہ علامتاں نال وی پیندا اے جیہناں دا تعلق اوہدے نال گورھا بن جاندا اے۔
 ایہناں علامتاں دا جائزہ لیندیاں سٹہ ایہہ نکلا اے پئی ناہید شاہد ہوراں دی شاعری اتے سماجی حالات بتھیرے اثر
 انداز ہوئے نیں۔ اوہناں جو کجھ اپنے آل دوالے محسوسیا اوہنوں اپنی شاعری راہیں لوکاں سامنے رکھ دتا۔ کدھرے
 اوہناں اتے کلاسیکی رنگ نظر آوند اے تے کدھرے اوہ اجوکے دور دی ترجمانی کردے دکھالی دیندے نیں۔ اوہناں
 دیاں علامتاں نوں عام آدمی چنگے طور تے سمجھ سکدا اے کیوں جے ایہناں حالات توں اوہ وی لنگھ چکے نیں ایہہ اوہناں
 دی ہڈ ورتیاں دامنہ بولد اثبوت نیں۔

References:

- * Lecturer, Department of Punjabi, Lahore College for Women University, Lahore.
- ** Assistant Professor, Department of Punjabi, Lahore College for Women University, Lahore.
- 1. Aḥmad Rāhī (Lāhor: Alḥamd-o-Lillāh Publications, 1993)
- 2. Amjad Ali Bhaṭṭī (Islāmābād: National Book Foundation, 2015)
- 3. Ina'ām-ul-Haq Javed, Dr., Amjad Ali Bhaṭṭī, Dr., *Kalām Sultān Bāhū* (Islāmābād: National Book Foundation, 2017)
- 4. Bashīr Manzar, *Kalarkh* (Lāhore: Shu'ā-e- Adab, 1969)
- 5. Pīr Fazal Gujrāti, *Dūnghe Painḍey* (Lāhore: Azīz Publications, 1993)
- 6. Hamīdullāh Hāshmī, *Intikḥāb Saif-ul-Malūk* (Islāmābād: National Book Foundation, 2016)
- 7. Zāhid Hasan, *Azādī Magrūn Punjābi Nazam* (Lāhore: Punjābī Adabī Board, 2011)
- 8. Sultān Maḥmūd Ashuftah, *Ashuftah Diyān Nazamān* (Lāhore: Sang-e-meel Publications, 1999)
- 9. Salīm Kāshar, *Sargi dā Tārā* (Lāhore: Ai'nah Adab, 1978)
- 10. Shaukat Ali Qamar, Dr., *Dard Nagīne* (Lāhore: Punjābī Markaz, 2004)
- 11. Tufail Kḥalash, *Chipak dā Mausam* (Lāhore: Punjnad Academy, 1990), .

12. Arif Abdul Matīn, *Iklāpe dā Musāfir* (Lāhore: Tāj Dīn Printers, 1972)
13. Abdul Azīz Bār-at-Law (Compiler), *Heer Wāris Shāh* (Lāhore: Azīz Book Depot, 1995)
14. Faqīr Muḥammad Faqīr, Dr., (Compiler) *Kukāre (Hāshim)*, (Lāhore: Punjābī Adabī Academy, 1987)
15. Muḥammad Aṣif Khān, *Kāfiyān Shāh Husain* (Islāmābād: Ikādmī Adabiyāt, 1989)
16. Muḥammad Aṣif Khān, *Akḥiyā Bhulhe Shāh Ne* (Lāhore: Punjābī Adabī Board, 2016)
17. Muḥammad Junaid, *Kalām-e-Faqīr* (Lāhore: Punjābī Adabī Academy, 2012)
18. Muḥammad Sharīf Sābir, *Mukammal Abiyāt-e-Bāhū* (Lāhore: syed Ajmal Hussain Memorial Society, 1996)
19. Munīr Niyāzī, *Chār Chup Chīzān* (Lāhore: Mavrā Publishers, 1988)
20. Munīr Niyāzī, *Rastah Dassan Vāle Tārey* (Islāmābād: Dost Publications, 1975)
21. Munīr Niyāzī, *Kul Kalām* (Lāhore: Māvra Publishers, 1988)
22. Nāhīd Shāhid, Dr., *Patan* (Lāhore: Alḥamd Publications, 1993)
23. Nazīr Qaiṣar, *Zaitūn dī Pattī* (Lāhore: Kārtiyās Pākistān, 1975)
24. Wāṣif Ali Wāṣif, *Bhare Bharoley* (Lāhore: Kāshif Publications, 1995)
25. Nāhīd Shāhid, Dr., *Rah Guzar* (Lāhore: Alḥamd Publications, 1999)
26. Iqbāl Aalāḥuddīn, *Vaḍḍī Punjābī Lughat* (Lāhore: Azīz Publishers, Vol-II&III, 2002)
27. Jamīl Aḥmad Pāl, *Punjābī Kalāsīkī Lughat* (Lāhore: Punjābī Science Board, 1992)
28. *Khoj* (Chhmāhī) Vol-26, Issue-2, Jan.-Jun. 2004.

